

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE Végső partraszállás

„Ezt a nyűgös várost megszerettem.”

(Páll Lajos)

Hát elment Páll Lajos is, Erdély művészetének emblemikus alakja, a költő, akit a festő tartott el, és a festő, akinek élni nem, de festeni muszáj volt. Elszállt a galamb, nem sebzi tövis többé. Nem köti ezeregy íratlan törvény, és az írottak sem, amelyek meghurcolásra és bezárásra, elszigeteltségre, és már születésekor életfogytiglani kisebbségi sorsra ítélték.

Elment oda, ahová üres kézzel, de teli lélekkel indul az utazó. Embere válogatja, ki milyen nyomot hagy maga után, s mennyi gyászolót, akiknek megadatott, hogy szeressék. Utána széles országút maradt, és két országban siratják. (Amire, ha hallaná, azt dűnnyögné rekedtes hangján, hogy *ez nem érdem, legföllebb szerencsétlenség*. Mármost hogy két ország.)

A halálhír mindig megdöbbenítő. Kivált az övé hihetetlen, nem az a fajta volt, aki fogja magát, és meghal. Sose gondoltam erre az eshetőségre, létezése maga volt a bizonyosság, ledönthetetlen bástya a keleti végeken, protestálás az egyéni és közösségi elmúlással szemben. *Ti már rég nem lennétek, ha mi nem volnánk*, ez is egyike volt emlékezetes szentenciáinak.

Tudhattam volna, hogy baj van, már régóta nem telefonált, pedig ha ideát járt, felhívott azután is, hogy vége lett a mi művésztelepünknek. Mielőtt megszólalt, hosszan belehallgatott a telefonba, ebből tudtam, hogy ő az, de ebben az esztendőben nem hallottam a hallgatását. Ámde – hogy még egy szólásával éljek – *az ember esendő*. Nem akarja észrevenni azt, amit nem akar hinni.

Nem hiszem el most sem. Tallózva a világhálón mindenünnen rám néz, és egyre hallom a hangját. Beszél hozzám. Rongyot kér, amibe festékes kezét és ecseteit törölheti, vagy azt, hogy telefonálhasson haza Editnek: épségben megérkezett, vagy rám mordul, mert rossz falra akasztottam képeit a kiállításon, nem kapnak elég fényt, s mikor azzal próbálom leszerelni, hogy az enyéme is ott vannak, egy legyintéssel elintézi, *azoknak mindegy*.

Utazásairól és partraszállásairól beszél, a *rozsdás vas-szörny* Andromakhéről a Dunán, a többször

megtalált és elkobzott, megfagyott vadmalacról, hogy odalett a flekken, s hogy nagyszombaton Velencében Zrínyi szellemével találkozott. A halottait mondja föl, a mézszegető Kemény Jánost, Szilágyi Domokost, Páskándit, Plugort, és mint tízhúsz éve Makón a volt banképület ebédlőnek berendezett aulájában – mikor egy interjúra sikerült sarokba szorítanom – legendává lett életének epizódjait.

Minden őszám korondi fazakas volt. Az anyai dédapám is, aki Kiskörén halt meg 1916-ban. Szekéren húzták odáig a többiek, mert a ló kidőlt Nagyváradnál. Tizennyolcan voltunk testvérek. Akik felnőtünk, mind foglalkoztunk fazakassággal, a lányok is, míg otthon voltak. A műhelyben medvéket csináltam, hatvanat naponta. Az volt a norma. Apám azt hitte, ha egy évet elvégzek a művészeti iskolában, százhuszat csinállok majd, de csalatkozott, s mondta is mindig: 'te semmit se fejlődsz' ... Két évig jártam szobrász osztályba, de át akartam menni festőnek. Anyám hiszékeny asszony volt. Mondtam hát édesanyámnak, hogy az orvos szerint kicsi és sovány vagyok, nem bírom a nagy köveket. Egy szó sem volt igaz belőle, de édesanyám segített. Így mentem át a kilencedik osztályba festőnek.

Nem csupán festett a művészeti iskolában, írt is, de költészetével otthon nem sikert aratott, hanem két nagy pofont; az apja nem hitte el, hogy a felolvasott versek a sajátjai. Pofozta később az élet is, és az fájdalmasabb volt az atyai fenytésnél. Kolozsváron nem vették fel elsőre a főiskolára, szerinte ez volt a legnagyobb kudarca. A második, a legkeserveesebb 1958-ban érte: forradalmi hevületét négy év fegyházzal fizette meg, Szamosújváron raboskodott, majd a Duna-deltában éhezve épített gátakat. Harmadjára – és ennek egész életében nyomasztotta a hiánya – nem vették vissza a főiskolára. Akkor költözött végleg szülőfalujába *amolyan hazai prófétának Korondra*. *Így lett a kevésből több, vagy fordítva*. A magabízó öntudat és a bizonytalanság, a sikertelenségtől való félelem kettősége, amit a rá jellemző epigrammai tömörséggel a *Százavillámlás* fűszövegében megfogalmazott, élete végéig elkísérte, holott festményeit szétkapkodták, *Ausztráliától Vancouverig, Moszkvától Dél-Amerikáig szóródtak szét*; könyvei napok alatt elfogytak a könyvesboltok polcairól. Számlálhatatlan kiállítás, tucatnyi verseskötet, pártfogók, barátok, rajongók és gyűjtők hada egyengette Parnasszusra vezető rögös útját, s ha nem halmozták is el annyi elismeréssel, amennyit érde-

melt, rangos díjakból és kitüntető címekből is jutott neki valamicske.

Amikor '62-ben visszamentem az apám mellé, Korond még nem az volt, ami ma. Korondot lépésről lépésre építettem ki magamnak. És vele párhuzamosan a házamat. Ilona húgom – kislány volt még – gurigában ideadta a banikat, amiket megspórolt. A házra. Aztán mindenki eljött hozzám. Divat lett Korondra járni. Annyian voltak, hogy a földön is aludtak. Németh László is meglátogatott. Illyés Gyula nem járt nálam, de a Fáklyaláng századik előadásán ott álltam mögötte. Nem őt néztem, hanem Flórát. Annyira szerettem József Attilát, hogy csak Flóra érdekelt...

Irodalmi indíttatásból vagy a történelmi helyzet alakulása folytán – de mindenképpen az Úr kegyelméből – 1992-ben megérkezett Makóra, a határon túli magyar művészek telepére. Az első évben itt járt erdélyiek azt jóstolták, nem jön el, de tévedtek.

Amikor beállított, mindennek inkább látszott, mint művészfélének. Leginkább a nagyszentmiklósi aranykincs győztes fejedelmére emlékeztetett tatárossan lapos arcával, húzott szemével, magasán álló arccsontjával, csak éppen láncling helyett mai gúnyában, lándzsa helyett bőrönd formájú fadobozzal – festőládával – a kezében. Nyári hőségtől csapzottan, hosszú utazástól porosan és fáradtan, szorongását az idegen helytől morózus szűkszávúsággal leplezve érkezett, és egyikünk se gondolta, hogy a következő években is visszajön, és ha összeadom itt töltött napjait, majdnem kitesznek egy esztendő. Ez az egy év azonban – éppen fordítva, mint a mesében – hárommal felért. A Makói Művésztelepen ugyanis, ahol találkozott erdélyi festő a kárpátaljai szobrásszal, felvidéki művész a délvidéki keramikussal, és egymás szemében láthatták saját kisebbségi sorsuk tükörképét, megduplázódtak a napok. S hogy ebben a közösségben mindenki két végén égette a gyertyát, az tovább növelte az itteni időt, mert a makói három hétbe nemcsak a meleg fürdő látogatása, vendégeskedés, Maros-parti zsványpecsenye-sütés, esti borozgatás és hajnalig tartó eszmeesere fért bele, hanem a lázas munka is, amire az adott témák szorították a résztvevőket. (Az ungvári Szemán Ferenc – Öcsiként vonult be a művészettörténetbe – szemünkre is vetette. *Ez egy munkatábor*; magyarázta luciferi kajánsággal az újonnan érkezetteknek.)

Makó kihívás volt mindenki számára; nyárról nyárra remek társaság gyűlt össze, egymást hajtót-

ták, és a nemes versengésben senki sem akart lemaradni, különösen Páll Lajos nem. Belőle, azt hiszem, soha nem vezett ki a fel kell venni a kesztyűt lova-gi attitűdje. (Csak egyszer hagyta a földön; ott, a szé-kelyudvarhelyi kórházban, belefáradva a küzdelem-be. Egyetlen pillanatra elengedte magát, s a lesben álló kaszás – aki már régóta kísérte – akkor csapott le rá. November kilencedike volt. Délután.)

Soha nem vallotta be nyíltan, mennyit jelent neki Makó. Állította, hogy csupán a meleg fürdő, a gyógyvíz miatt jön, de versek és festmények sora árulkodik titkolt szerelméről Juhász Gyula és József Attila városa iránt.

*... Ezt a nyugős várost
megszerettem.*

*Megkötözve vergődöm most
a vermében.*

*Legszebb éje titkon nyílott,
vörösborban,*

*jótettekből listát nyitott,
hadd csodáljam.*

*Ámultam is, mint lehetett,
éjjel-nappal,*

*és türtem, hogy mint köszönget
félkalappal.*

(Üzenet Makóra)

Néha el is szólta magát. Itt vesztette el a szüzességét, mondta egyszer néhány pohár bor után – ilyenkor különösen szeretett jelképekben fogalmazni –, vagyis ez volt az első művésztelep az életében, és az utolsó is, máshová hiába hívták.

Mit jelent neked Makó? – tettem fel a kérdést abban a régi interjúban, amit elsárgult újságlap őrzött meg a manák. *Hogy egyáltalán kimozdultam,* válaszolta. *Én magányos ember vagyok. Túl sokáig éltem kényszerű közösségben. A festők, míg fiatalok, falkában tudnak menni. Ahogy öregsznek, úgy válnak magányos farkasokká.*

Magánya eleinte a közösségben is körülvette, mint nyers, zöld héja a nyers diót. Mogorva és makrancos volt, ám ahogy megérve a csonthéjas természeti romlékony burkát, előbb-utóbb ő is megnyílt,

és védelmére kelt az évről évre megmaradásáért küzdő, sokat támadott művésztelepek.

Nekem dicsérni is nagy szégyen – parafrazálta Nagy Lászlót a telep 1997-es katalógusának előszavában –, hiszen munkáink kiállítótermére fölfesthetnénk az 'elérhetetlen föld' tömör mondatát, mely egyszerre jelezni tudná akarásaink irányát és ködbevesző múltunk. „Nagy idő jöttekor bármi legyen bére, valakinek állni kell a tornác küszöbére” – fogalmazta meg Gellért Sándor, a mikolai költő azt az állapotot, mellyel táborunk két szervezője hét évvel ezelőtt munkához látott. Huzatos Európa bekerített zuga könnyen termeli a lemondás papruháját, melyen csak az akarat, a bizalom jelent biztató nyomot.

Szinte hazajárt hozzánk, bár, mint csiga a házát, ide is hozta a hátán Korondot, és úgy festette a dél-alföldi kánikulában szülőfaluját, mint Gauguin Tahitin a hófödte breton háztetőket. Első makói festményén bivalyok tiporják a havas lejtőt, és később is gyakran felfehérlik képein a perzselő makói nyárban a korondi tél. Talán azért szerette annyira a havat, mert a fehér a teljesség kifejezője. Ahogy a nap fehér fénye, festményeinek fehérjei is egyesítenek magukban minden színt, és Fra Angelico-i áhítattal emelik az ünnep szakrális magasába a hétköznapiakat. Motívumai – meszelt házfalak, meredek lejtők, legelő és igavonó állatok, Korond lakói, saját családtagjai – balladai tömörséggel fejezik ki a teremtés iránti csodálatát.

Jelenésként magasodik Páll Anti, az egykori korondi fazekas a korongon formálódó edény fölé. Arca narancsszínben izzik az alkotás lázában; keze, karja kék a ráragadt agyagtól, körülötte az örökkévalóság fehér fénye örvénylik, mitikus alakká, látomássá lényegül.

Ez megy végbe legmakóibb – számomra legkedvesebb – festményén, *Utolsó prófétán* is.

Már az első napokban rátalált a református ótemplomra, és a nagyszerű épület őt is megfogta puritán szépségével. Elgyönyörködött a vaskos, erős toronyban, a változatosan formált tömegekben, mielőtt kiválasztotta azt a nézőpontot, ahonnan egyszerre látszik a különleges, épített toronysisak, a cinterem ívelt barokk oromzata, a templomhajó és a mellette álló, szétterülő koronájú öreg fa, egy narancsvörös törzsű erdei fenyő. Hasonlóak korondi festményein is láthatók. Csontváry cédrusára emlékeztetnek, a szélcsupálta fák a magányosság jelképei, a kisebbségi sorsot vállaló művész magáragyagottségének kifejezői.

A bal alsó sarokban látható szakállas férfi – modellje Fekete Miklós, az akkor még csíkszeredai fiatal festő – kinéz a képből, de felemelt mutatóujjával a fára mutat, kapcsolatot teremtve festett és valódi világ között.

Utolsó prófétán is munkál a cézanne-i örökség: erős hangsúlyt kap a formák szerkezete, a nagy fehér tömbök szinte tapintható hasábok, gúlák és hengerek, ám ezeket a szigorú, mértanias idomokat szivárványos síkok építik föl, gyöngyházás fehérek, és finom kék, zöld és rózsaszín reflexek hintik be az öreg falakat. Az ég tört kékje és a fenyő mély zöldje ellentétet teremt a tető meleg színfoltjaival, a vöröslő földdel, és a próféta arcát is mintha belső tűz hevítene. Az első pillantásra nyugodtnak tűnő festmény tele van nyugtalanító feszültséggel. Titok lappang a csillogó színek és tömör formák mögött, áthat mindent a próféta mély szomorúsága, okát legfeljebb sejtjük, de nem tudjuk meg soha, mint ahogy azt sem, milyen szavak formálódnak néma ajkán.

Páll Lajos festményeiből a megfejthetetlen sugárzik, valami szavakkal ki nem mondható, ebben rejlik el nem múló varázsuk.

Makói, adott történelmi témákra festett művein feléleszti és egyetemessé teszi a zsanert, a modern művészet egyik száműzött műfaját. A hír fejkendő asszonya feketecsíkos abrosszal letakart asztalnál ül, előtte felbontott levél, kialudt petróleumlámpa. Mögötte az ablakon át a hajnal túlvilági fényeiben lebegő téli hegyoldal. Bár a téma konkrét – a '48–49-es szabadságharc évfordulója –, Páll Lajos parasztasszonya maga az időtlen gyász. Lehetne hadiözvegy az első vagy a második világháború alatt, vagy akár az '56-os forradalom utáni megtorlás idején, mint ahogy parazsat szító, földön térdelő *Tűzfűvő leánykája* (1996) is szimbóluma minden honfoglalásnak, minden újrakezdésnek.

Ezek a nagyszerű művek hevenyészett műtermekben, festéshez alkalmatlan, más rendeltetésű helyiségekben készültek. Tizenhat éve alatt háromszor költözött a művésztelep, vendégei üresen álló, lepusztult kollégiumokat laktak végig. Közülük az utolsó – eredetileg banképület, később diákkotthon, majd énekkarok, táncsoportok turistaszállása, padlása ezernyi burukkoló galamb otthona – azonban nagyon is Páll Lajos kedvére való volt. Második emeleti szobájának ablakai a kupolás, neobarokk Bérpalotára néztek, ajtajából öreg háztetőkre látott és a gimnázium erődszerű tömbjére. Ebben az L-

alakú helyiségben festett többnyire nappal, mert szerette a természetes fényt, és itt írt verseket, hallgatva az éjszaka neszeit. Kedvelte a Bérpalota pusztuló stukkódíszein tucatjával üldögélő gerléket, az *elvetélt párkákat, kikkel tébolyult Balkán kiáltoz*; a kicsorbult párkányok alatt százával fészkelő fecskéket és a gimnázium fölött megjelenő szellemeket: a tanár Juhász Gyulát és a diák József Attilát. Oda látszott a melegvizű fürdő is, a *fürdők legjobbika*; azon túl *kerüli a várost délről a vasút; ott alszik a Maros, és a füzek krinolinós nők, lábujjuk az árban meg-megmártják*. Ki se kellett mozdulnia, hogy körülvegyék makói költeményeinek motívumai.

Az én tisztelt volt reggelente gépbe írni verseit, így voltam gyakran első hallgatója, ha csak le nem körözött Bíró Gábor, aki a kelő nap sugarainál tért nyugovóra, így néha összefutott a hajnalban ébredő Lajossal. A két székely szavak nélkül is értette egymást: csodavárók voltak mindketten.

Páll Lajosnak egész ciklusra való verse született Makón, főleg szonettek költészetének abból a vonulatából, amelyben gyakran túlcsoordul a szépség, de valami mindig megbicsaklik, megcsikordul, az idillben ott kísért a múlt.

*Akkor a nyárfák szemben a téren
bárkin nevettek ezüstfehéren
és sorban álltak az ószobor mögött.*

*Pedig túl a Maroson, a síkon
körberajzolt karton, szörnyű ikon
madara fölszállt, már nem rejtőzködött.*

(Juhász Gyula Makón)

Tegnap éjjel írtam egy verset, közölte velem egy este vacsora után, de nem volt hajlandó megmutatni. Azt mondta, félt, hogy megsértődöm, mert engem is megírt. Később megtudtam, én vagyok a Hervay Gizellának ajánlott vers nyárfaanyója a házunk előtti hatalmas fehérnyár és lányaim, lányunokáim okán, akik összesen tízen voltak, a kilenc azonban sokkal inkább versbe illő szám.

*Makó alatt a Maroson
Van egy bárka,
Rajta vigad nyárfaanyó
Kilenc lánya.*

(Makó alatt)

Ama régi, 1995-ös interjúban azt a kérdést is feltettem, hogy melyik előbbre való az életében, az írás vagy a festés? *Soha eszembe sem jutott*, válaszolta. *Volt olyan, hogy évi öt verset írtam csak. Ebben az évben meg már egy kötetre valót.*

Költészetét az utolsó húsz évben teljesedett ki. Nem vagyok annyira elfogult, hogy Makónak tulajdonítsam, de minden második évben újabb kötettel jött meg a telepre. Büszke volt irodalmi munkásságára, magyar írószövetségi tagságára, és belebetegedett a Tiszatájban megjelent kritikába; egy ifjú irodalmár elmarasztalta szonettjeit, ha jól emlékszem, stílusát nehézkesnek minősítette, és rímeit botladozóknak.

Meglehető kritika volt, mert arról tanúskodott, hogy szerzője nem értett meg semmit – vagy legalábbis keveset – abból, ami Páll Lajos költészetét eredetivé és egyedivé teszi. Hogy lírája új élettel tölti meg a magyar nyelv archaikus és tájnyelvi rétegeit. *Vala kegyben, írja; dér ütötte a fenyőket; Tödzöli palástját, kapkod a Küküllő; kígyószél tépi gönceink; Gőzöl a condra, lebeg a táj; Künn a kutyák angyalra vakognak; Az ég gyönyörű, kesely rágja a zablát.* Szokolczay Lajos szerint *érzékeny művészetében a boglyák csöndje robban, Radnóti hexameterai fáznak és Balassi tánco-s lábú csikajai széki lassút járva is keringőznek.*

Újra izlelgetem sorait, amelyek néha népdalainkra, virágénekeinkre hajaznak, máskor mintha szonok lennének, gyengédséggel teli lied-ek, költészetének azonban vannak jóval súlyosabb vonulatai is. *Ágyó, játékos képzelet* – hallom az olvadákony dallamot, ám az édességes felszín alatt fanyarabb, bartóki hangzatok dübörögnek, mint a *Bucsin alól* című költeményben: *Valahonnan toborzó szól, ijesztő verbunk, purgatóriumot megjáró börtönlírája pedig katartikus utazásra viszi olvasóit Andromakhé uszályán.*

Szürreális képekben tükrözi szülőföldjét is, a titkokkal teli tájat, ahol a kelő hold, nyerítő sárga kanca *ballag megelleni a némaság csikót*, és ahol az elkésett havazásban *reggel óta háromszor váltott paripát a nap*. Egyenes derekú lányok és csodalátó férfiak élnek arra, pedig *se a híre, se a nyoma a jobb napoknak*, és *jobb nem emlékezni semmire, semmire.*

Abban a régi interjúban utoljára azt kérdeztem tőle: mennyiért hagyná el Korondot? Jellegzetes Páll Lajos-i választ kaptam: *Nem gondoltam rajta. Mikor jöttem vissza Párizsból, a jegyszédő majdnem lepökdösött. Miféle ember vagy te – mondta –, hogy*

jössz visszafelé? Legalább addig maradtál volna, míg tart a világbajnokság.

Nézem Páll Lajost a monitoron, és keresem a nagyszentmiklósi győztes fejedelem arcát, önportréi mokány, dacos vonásait, de csak kesernyés rezignáltságra találok. A kínról beszél, ami a festőt elfogja a fehér vászon előtt, és azt mondja, hogyha kifordítaná valaki, meglátná a *föld túlsó felét, a töltés másik oldalát*, ahol csak keserűség van. *Nem bizonytalanság, keserűség*, nyomatékosítja, és kemény tömondatai kopognak, mint koporsón a rögök. *Ezt kellett csinálnom. Másképp nem tehettem. Ki kellett tartani.*

Makói szobája – ahol eleven barátokkal és holt költőkkel társalkodott – utolsó volt a rövid, második emeleti függőfolyosón, ami lebegni látszott. A semmiben végződött, vékony korlátja nappal beleolvadt az ég kékjébe, éjjel elnyelte a sötét.

Ragaszkodott ehhez a magaslati helyhez, hiába ajánlottam másikat. Attól féltem, hogy egyszer átbukik az alacsony korláton, amikor az éjszakába nyúló püspökkerti kiruccanások után kicsit dülöngélve

megy fel aludni. *Ha kiállok ide, a gang végére, és meglátom a holdat, repülni vágyom*, mondta egyszer bizalmasan, résnyire csipentett szeme sarkából figyelve a hatást, amit közlése tett rám, de hangjából kihallottam, hogy csak ugrat.

Hát most mégis megtörtént.

Páll Lajos átbukott az utolsó korláton, ami még itt tartotta a Földön, és elrepült a Holdba. Úgy hiszem, nem sokat időzött ott, mert hiába meresztette a szemét, a Föld csak kék hold volt a fekete égen, és nem volt sem Korond, sem Firtos, sem Tószeg, sem Kalonda, de még Makó sem, ezért vissza is fordult nyomban, és meg se állt hazáig, a Kalonda-alji temetőig.

Megkeresem azt a helyet, amit csak én látok, mondja a világhálón vándorló Páll Lajos, aki holtában is megtalálta az annyiszor megfestett lejtőt, ahol immár fölötte is örködik a fent kettéágazó, Korpuszt formázó út, hogy vigyázza megtörtetett testét a föltámadásig.

Szellemét azok őrzik, akik ismerték, tisztelték és szerették.

Tűzfívó leányka